

א' האקוסטיבוס לציון הנושא והנושא בטכסטים ערביים-יהודיים

מאת יהושע בלאו

א

בטכסטים ערביים-יהודיים של ימי הביניים נעלמו, כידוע, היחסות (הקסוסים). דבר זה מתבטא בסיום אחיד בנוגה, בריבוי שלם זכר וב-אלאסמא אלכמסה" וכן בעובדה, שאף בטכסטים ספרותיים נמצאת א', סימן האקוסטיבוס בלתי-המידע, בדרך כלל רק במיעוט של מקרים (אם כי יש טכסטים היוצאים מן הכלל, כגון סידור רס"ג).

אך קיימים גם מקרים הנראים לכאורה הפוכים: יש שא' התנוין נמצאת במקרים, שבהם לא נדרשה לפי כללי הערבית הקלאסית. בהתפתחות מעניינת של תנוין כזה בצירופים סיני-טקטיים מסויימים [לפני תואר או צֶפֶה, השווה להלן סעיף ג (2)] דן ד. צ. בנעט, במאמרו "בידיעות החברה לחקירת א"י ועתיקותיה", תש"ו, עמ' 141-153 (להלן: בנעט), בו הוכיח, שהתנוין, שנשמר ללא תשומת לב ליחסה בתוך קבוצות-מלים מסויימות, הורגש כמלה מיוחדת, וזה למלת החיבור "אן ו. פרופ' בנעט האיר את ראשית התהוות השימוש הזה ע"י

1. פרופ' בנעט הודיעני בע"פ, שהוא חושב כעת "אן" זו למלה חיה, כי מצא מקרי הידמות בה, ר' למשל ס' היובל לכ"א. מארכס, חלק עברי, פה, 24, הערה 72. דעה זו מתאשרת ע"י העובדה, ש"אן" זו נמצאת ב-"H. Stumme, Tripol.—tunis. Beduinenlieder", מלון, ערך אן (שטומה גוזרה מ"אללי", אך העובדה, שהיא באה בכל שלוש הדוגמאות המצוטטות אחרי מלה זוקקת בלתי מידועת, מורה בכיוון ה"אן" שלנו); לפי זה מקבילה התפתחות התנוין לפחות בלהג בדוי זה בדיוק לערבית-היהודית. מן החומר הנוסף, שרשמתי בטכסטים ערביים-יהודיים מתופעה זו, כדאי להזכיר כמה מקרים לפני צֶפֶה, המראים, ש"אן" זו לא הורגשה עוד קשורה בתנוין (השווה כבר בנעט, עמ' 146, דוגמה 33): אצל הרמב"ם, כ"י סימנסן א' ס"י קפד: וכל בת ישראל אן לא תטבל; וכן אברהם (הקיזורים — ר' הערה 2) 183, 15: וכל בר ישראל אן יגיב גהה לזיגתהא = וכל בר ישראל שילמד פנים של התר לנשואיה — באה "אן" אחרי מלה עברית, במדרש בראשית לר' דוד בן אברהם ה, 15 (בפרוש לפסוק "בחכמה יבנה בית"): יבני עלי אנסאן מנא אנה (!) יצון בדנה = ייבנה על איש מאתנו שישמור את גופו — הודתה לחלוטין עם אַנ וצמודה כמותה לכינויים. — כדאי להצביע במיוחד על משפטים מן הטיפוס "אי סימן אן כאן", כ"י סימנסן ב עמ' 54, 17, שבהם פותח "אן" כעין משפט זיקה, השווה בסורית אינא דהו, בעברית בינונית אינה... שהוא; השווה גם בנעט עמ' 146, דוגמה 45 וכן Nöldeke, Beiträge... עמ' 6 (שאינו צודק, איפוא, בכל בהסבר התופעה). — — הקבלה מעניינת ל"אן" זו, שהתפתחה מן התנוין, נמצאת T-S 12.199: פי ראובן דפע לשמעון מאל לישתרי בה בצאעה [י]עני עצפ[ר] (שתי מלים אלו בין השיטין) מן בלו אמא פמצי = בדבר ראובן אשר נתן לשמעון ממון שיקנה בו סחורה, ר"ל כרכום, מעיר אחת והלך... כלי אמא > אן מא > תנוין + מא, השווה את מלונו הערבי (צפון אפריקאי) צרפתי של בוסיא, ערך מא: בוגה (!) מא = באיזה אופן שהוא, ברתימי, מלון ערבי (סורי) צרפתי ערך מא: יומן מא = יום אחד. — — תנוין ממש ללא הבדל יחסה לפני תואר או צֶפֶה נמצא לעתים קרובות בכפאיה אלעאבדין של ר' אברהם בן הרמב"ם, הוצ' רוונבלט, כגון 7,260 II אמור (במקום אמור) כארגה, II 21,78 כל

התפתחות מסויימת של התנוין, שחלה בלהגים בדויים. ברצוני לגולל במאמר זה תופעה אחרת בתחום התנוין "היתיר" בטכסטים ערביים-יהודיים, שגם אותה יש להבין בעזרת הלהגים בדויים.

ב

ואלה הם השימושים המיוחדים. בהם נמצאת א' האקוסטיבוס בטכסטים ערביים-יהודיים בניגוד לערבית הקלסית²:

(1) הנשוא במשפטים שמניים מקבל לעתים קרובות את סימן א' התנוין. תופעה זו, שכראשון דן בה בהרחבה ש. ד. גויטיין בהקדמה לאברהם, § 27, נמצאת גם בערבית בינונית של מוסלמים (ר' August Müller, Über Text u. Sprachgebrauch von Ibn Abi Usaibia's, Geschichte der Ärzte, 1884, עמ' 914) ונשתמרה אף בטכסטים ערביים-יהודיים מן הזמן החדש (ר' חזיון תימן, הוצאת ש. ד. גויטיין, עמ' 80, § 45; וכן בנעט, דוגמה 38).

דוגמאות. אסף, מספרות הגאונים 145, 15 (ר' האי גאון, מאה י'): הל דלך גאיזא אמ לא 3 = האם זה מותר אם לא. חיבור 26, 11: ממן הו לחם (1) ודמא = ממי שהוא בשר ודם, § 27, 8: כמא אנת טאלחא = כמו שאתה רשע. § 98, 4; § 98, 6: והו מתרגיא ללמות = והוא מקווה למות. 109, 7: פאנת אמנא מן גהתהם = ואתה בטוח מהם. 184, 5: ירגב פי פעל הו תאבחא = משתוקק למעשה שהוא קיים. 161, 7: ולא אכל שי ממא הו ממלוחא ולא מרובא = ולא לקח דבר ממה שלו בעלים ואדונים. 161, 11: נשרחא איצא מא הו מכתובא = נפרש ג"כ מה שכתוב. 170, 10: פבינמא אנא מפכרא = וכשאני מהרהר (השווה להלן [ב]). 177, 6: אנתם קומא עלמא = אתם חכמים. חפץ בן יצליה (סביב 1000), JQR, מהדו"ח V 15, 14: וולך משירא אלי אלבכורים = וזה רומז לבכורים. תה"ג הרכבי 289, 15 (לרי"ף, מאה י"א): וולך דאלא פי טי קולה = וזה נכנס בגדר המאמר. S. Wise., The Improvement of the moral qualities by Ibn Gabirol, New York 1901 (מאה י"א) 27, 18: וליס הו בעידא בל קריב ואנמא הו בעידא = ואין הוא רחוק, אלא קרוב והוא רק רחוק. 87, 14: פאלאנתקאם עזוא = והנקמה קוצר יד. תשובות הרמב"ם (מאה י"ב), כ"י סימונסן ב עמ' 1, 15, שאלה: הל הו עקדוא] סאיגא = האם הוא חווה מותר. 7: 5, שאלה: פהו לאומא = הוא מחייב. 33b, 5, שאלה: והו

סאלו"ך לא לה תעלק במנצב; השהו גם תנוין לפני מא. למשל II 10,94 וקת מא = במשך זמן מה. 2, הקיצורים בסעיף זה: (א. ה. פריימן — ש. ד. גויטיין, תשובות רבנו) אברהם (בן הרמב"ם, ירושלים 1937; מאה י"ג). (ר' נסים בן יעקב), חיבור (יפה מן הישועה, הוצ' אוברמן; מאה י"א). הדוגמאות מסודרות לפי סדר כרונולוגי, לא גיאוגרפי, כי תופעה זו אינה מוגבלת כנראה מבחינה גיאוגרפית (דוגמאות מבבל, מצרים, צפון-אפריקה). כדי להקל את קריאת הדוגמאות, הוספתי את הנקודות המפלות לפי שיטה אחידה. — המקרים הנותרים של א' האקוסטיבוס בניגוד לערבית הקלאסית אינם חשובים. הנושא האקוסטיבי אחרי הסביל הוא תופעה כלל-שמית (ר' ביחוד ZATW מהדו"ח VIII עמ' 147), אך בערבית-יהודית, שבה נעלמו היחסות, יש לראותו תופעה היפראורבנית, וכן גם את האקוסטיבוס היתיר אחרי אל"א: חיבור 9, 2, השווה גם יאקות, מלון גיאוגרפי, הוצ' ויסטנפלד, ה' 63. מאותה הסיבה נראה גם האקוסטיבוס אחרי אמא (סידור רס"ג 57, § 31) היפראורבני, אף כי אקוסטיבוס אחרי אמא נמצא כבר בזמן קדום, ר' Reckendorf, Syntaktische Verhältnisse 794 וביחוד C. Rabin, Ancient West-Arabian 183, § 57. Brockelmann, Grundriss II 575. לא באנו כמובן לרונן על שגיאות סתם. 3. אם אין זו דיטוגרפיה, השווה שם, 6: הל דלך גאיזא אמ לא.

פי אלנתבע ממתנעא = והוא בלתי אפשרי בנתבע. שם, 13, שאלה: הל הוא אלחאויל צחיהא = האם פרוש זה נכון. 36, 13, תשובה: אלהם פיהא ראגנע ללה = הדין בה חזר לה. 7, 48, תשובה: פאלמצחפה באקיא = הספר נשאר. כ"י סימונסן א סעיף כב, תשובה: פאמכאן דלך קריבא (קרא כך לפי כ"י בריטיש מוויאון) = והאפשרות לזה קרובה. שם כח, תשובה: עמל אל חוליות אלתי(1) הו אילי ונצא גליא = עשית החוליות שהיא ראויה יותר ומאמר מפורש. שש דוגמות מאברהם – ר' שם, 27 §, המכיא כמו כן שלוש דוגמות מס' מעשה נסים. מדרש בראשית לר' דוד הנגיד (מאה י"ג), נא אמון התרע"ד, יט, 3: הל אנא חארצא לה = האם אני משמוקק לו.

לכאורה נדמה, שלפנינו תופעה היפראורבנית; הכותבים ידעו, שכדי לכתוב ערבית ספרותית, עליהם להוסיף במקרים מסויימים (למשל לנשוא אחרי "כאן ואחיותיה") א' לשם בלתי-המידוע, והנה הוסיפו את א' האקוסטיבוס לנשוא אף במקרים, בהם לא קדם לו "כאן". יש להבליט במיוחד שני סוגים, בהם פעלו גורמים נוספים, שהיו עלולים לעורר בכותב את המחשבה, כי עליו להוסיף את א' התנוין. ואלה הם:

[א] כאשר למשפט השמני קודם אן; הכותב עלול היה להעביר לאקוסטיבוס לא את הנושא, אלא את הנושא. תופעה זו נמצאת ככר בערבית עתיקה, ר' H. L. Fleischer, Kleinere Schriften I, עמ' 561, וביחוד C. Rabin, Ancient West-Arabian, לונדון 1951, עמ' 173; וכן בערבית בינונית של מוסלמים, ר' August Müller, שם, 915/6; ושל נוצרים, ר' Zeitschrift für Assyriologie, יט, 124.

דוגמאות. אסף, מספרות הגאונים, 146, 1א (רב האי גאון): ומן ראי אן דלך גאיזא = ומי שטובר שזה מותר. חיבור 4, 11: פאן דלך מוגורא מדונא = והנה זה נמצא ורשום. 99, 1: תעלם אן אללה תע' קאדרא = דע שה' יתעלה יכול. 134, 8: ולעמרי אן אלטאפר בה גבארא = נחיי מי שמיטיגו גיבור. JQR מהר"ח XIX (רי"ף) 377, שורה אחרונה; 378, 6: אנה מתבעא למדהב בית שמאי = שהוא הולך בשיטת בית שמאי (השווה 378, 4 למא כאן... מתבעא למדהב בית שמאי). 378, 12: לאן מדהבה הו פוק מדהבהם ומויזא עלי הכפיפהם = כי שיטחו מרחיקה לכת משיטתם ומקילה ממנה. שחי דוגמאות S. Wise עם (26, 21; 32, 3). כ"י סימונסן ב (רמב"ם), תשובה, 46, 3: לאנה מתעדיא (אך כ"י סימונסן א מתעדי) = כי הוא פושע. כ"י סימונסן א סעיף כ, תשובה (וכן בכ"י בריטיש מוויאון המקביל): פאעלמנא, אלחלמוד אן אלהם פי אלערלה וכלאי כרם חכמא ואחדא = והודיענו התלמוד. שהדין... דין אחד. שם סעיף ס, שאלה (ובכ"י אוקספורד 814 עמ' 424 המקביל): או אן אלהאל פי דלך עאיזא [אין זה נראה, לקרוא בשני כה"י עאיזא] אלי אלעאדאת ואלמראסם = או שהמצב בזה תלוי בהרגלים ובמנהגים. כ"י אוקספורד 814 עמ' 264, שאלה: או אן דלך גאיזא = או שזה מותר. ארבע דוגמאות אברהם 27§.

[ב] כמשפט מצב בא הנושא השמני באקוסטיבוס לכאורה ע"י קונטמיניציה עם האקוסטיבוס של המצב; השווה בערבית קלאסית תופעה דומה בנשוא העומד בראש משפט מצב, וכן בערבית בינונית של מוסלמים August Müller שם 914.

דוגמאות. חיבור 35, 10: והו דאת יום מאשיא עלי שאסי אלפראת פוקע אלמנדיל מנה = והוא הולך יום אחד על חוף הפרת והנה נפלה המטפחת ממנו. 38, 6: ואנצרף והו פרחא = והלך והוא שמח. כן גם 98, 4; 101, שורה אחרונה; 111, 7; 125, 4; 125, 7; 170, 8. מדרש בראשית לר' דוד הנגיד ט, שורה אחרונה: פלמא ראה תובל קין גדה ואלקרן נאבתא מן גבהתה = וכשראה ת. ק. את סבו והקרן גדלה ממצחו.

(2) הנושא אחרי "כאן אלחאמה" ואחיותיה בא בא' התנוין. תופעה זו נמצאת בערבית

עתיקה, ר' Rabin, שם, 174; ובערבית בינונית של מוסלמים, ר' A. Müller, שם, 197. Rabin שם משווה געז וסובר, שחוסר ודאות בשימוש "כאן אלנאקצה" גרם לתופעה זו. זהו המצב לכאורה גם בערבית יהודית: אי-בטחון בדבר "כאן אלנאקצה" יכול היה לגרום לתופעה היפראורבנית זו.

דוגמאות. סידור רס"ג (מאה י'), ח, 8: צאר פיה חטא לדאוד = נהיה בו חלק לדוד. לה, 1: יכון מן אלעשרה אמאמא להם = יהיה מן העשרה חזן להם. סד, 7: וליס אלרא (דיפטוטון, לפני צפה!) יעמל אעמאלך = ואין אחר שיעשה את מעשיך. קה, 9: וליס פיה צררא = ואין בו נזק. תה"ג, אסף (ירושלים תש"ב), 181, 18: (רב שרירא גאון, מאה י'): ולא יבא (קרא כך!) אלא יסירא = ולא יישאר אלא מעט. 128, 19 (שמואל בן חפני, מאה י'): כנהא אן לא יכון להם וכילא ולא וציא. פאן כאן להם וכילא או וציא = מהם (מהתנאים) שלא יהיה להם ממונה ולא אפיטרופוס, ואם היה להם ממונה או אפיטרופוס, חיבור 83, 4: וכאן לי ולדא וחידיא = והיה לי בן יחיד. וכן 2, 1; 4, 71; 4, 79; 4, 87; 5, 91; 2, 100, שורה אחרונה. ...תה"ג הרכבי (רי"ף) 249, 10 מלמטה: כאן לה מאלא = היה לו ממון. כ"י סימונסן ב (רמב"ם) 7, 8, שאלה: אן כאן להם מאלא = אם יש להם כסף. 20, 91 (וכן כ"י אוקספורד 814, 26, 8 המקביל) והל יכון ללימין אלדי אחלף אלקאצי לאם ראובן תאחירא אם לא = האם תהיה לשבועה שהשביע השופט את אם ראובן, השפעה אם לא.

(3) לבסוף נמצא לפעמים את נושאו של משפט שמני המביע מציאות עם א' התנויין. תופעה זו, הנמצאת אף בטכסט ערבי-יהודי חדש באופן יחסי, ר' בנעט דוגמה 59, (אם אין עדא = עדה, כפי שהעיר לי פרופ' בנעט), נמצאת גם בערבית בינונית של מוסלמים, ר' אסאמה בן מנקל, הוצאת חתי, 181, הערה 2 — כי כך יש להבין את המקרה. ושוב אפשר לכאורה לטעון, שלפנינו תופעה היפראורבנית: בהשפעת משפט כמו "כאן לי ולדא" (2) עשויים היו להתהוות גם משפטים כמו "לי ולדא".

דוגמאות. סידור רס"ג 87, 81§, שלוש דוגמאות, מהן אחת חדאברית: וקומא יידון = ויש אנשים המוסיפים. רמב"ם כ"י סימונסן ב סעיף קיב: בהא סכנין... עלוא וספלא = בה שני מדורים... עליון ותחתון. שם, סעיף קכ: ופי אלכתובה אלמלכורה שרטא = ובכתובה הנזכרת תנאי. אברהם 27§, ארבע דוגמאות, מהן אחת חדאברית: וקומא = יש אנשים.

ג

בסעיף הקודם הנחנו לכאורה, שלפנינו תופעות היפראורבניות של שימוש האקוסטיבוס: הכותבים השתדלו לכתוב ערבית קלאסית, אך עברו את גבול המותר ו"תיקנו" נומינטיבוס לאקוסטיבוס אף במקרים, בהם דרשו גם כללי הערבית הקלאסית נומינטיבוס. אולם עיון בלהגים בדויים של ימינו מלמדנו, שהנחה זו בטעות יסודה ושלפנינו תופעה חיה ממש. כידוע נשמר התנויין במידה מסוימת בכמה להגים בדויים, אך אינו מציין עוד את היח-סות, אלא משמש במקרים מסוימים ללא הבדל יחסה. והנה מקביל חלק מן המקרים האלה הקבלה כמעט מדויקת למצב בטכסטים ערביים-יהודיים, ועלינו להניח, איפוא, שההתפתחות בלהגים העירוניים והכפריים העתיקים, שאותם משקפים הטכסטים הערביים-יהודיים, היתה מקבילה במידה מרובה לזו שבדיאלקטים בדויים של ימינו, וא' התנויין שבטכסטים ערביים-יהודיים אלו משמשת כנושא של תנויין בלי שימת לב ליחסה [ר' פרופ' גויטיין, אברהם 27§, בעיקר בקשר למקרים שנמנו בסעיף ב (3)].

כדי לקבוע באיזו מידה נשמר התנויין בלהגים בדויים, בדקנו שני סוגי דיאלקטים: עברנו על ספרו של ריינהרדט, הדן בלהג המדובר בעמאן ובזנויבר, (שטוטגרט וברלין 1894), דיאלקט ממוצא בדוי, ר' שם עמ' VII; ועל הדיאלקטים המדוברים בצפון חצי-האי ערב ובמדבר הסורי-העיראקי. דיאלקטים אלו אינם שונים זה מזה לגבי התנויין וכללתיים יחד, כי הם מהווים בלאו הכי יחידה מוצקה, ר' קנט ינו *Annales de l'Institut d'etudes Orientales*, כרך ג *Etudes sur quelques parlers de nomades arabes d'Orient*, מאמר ב', עמ' 222 ואילך. השתמשתי בדרך כלל רק בטכסטים פרוזאיים. בלהגים בדויים⁴ אלו נשמר התנויין (בצורת an-,en-,in— בלי הבדל יחסה) — מלבד השימוש האדורביאלי — בארבעה מקרים בצורה פקולטיבית:

(1) מלים קצרות ביותר שמרו לפעמים על התנויין, כי על ידי תוספת ה' השתוו בארכן למלים רגילות.⁵ לכאן שייך בעיקר כלן = כל, פחות שיין = דָּבָר [אך לא נאס, בניגוד לריינהרדט 1448; הדוגמה המובאת שם שייכת ל-4], השווה גם אחדן, ר' עליו "תרביק" כ"ג, עמ' 29-30. כך נמצא אצל ריינהרדט "כלן" כנושא לפועל, 1448: מא תג' כלן ישופך = אל תבוא, שכל אחד יראך; וכן, עמ' 29: גרעת אלמות כלן היגרע = כל אחד יבלע את בליעת המות.⁶ דוגמאות אחרות ל"כל" וכן ל"שי" שייכות גם ל (2) ול (3) והובאו שם. בקבוצה הצפונית נמצא "כלן" כנושא של פועל, ענוה 2, 34; 3, 14; 3, 19; 7, 1: 9, 21;

4. הקיצורים בסעיף זה: אטלס = G. Bergsträsser, Sprachatlas von Syrien u. Palästina, Leipzig 1905

מונטני = R. Montagne, Contes poetiques, bédouins, Bulletin d'Etudes Orientales de l'Institut Français de Damas, t. V; אותיות אִטו מציינות אח מספרי הטכסטים. מספרו = R. Montagne Melanges Maspero ב' עמ' 411-416. המספר מצייין את השורה של הטכסט היחיד.

ענוה = C. Landberg, Langue des bédouins 'Anazeh, texte Arabe..., Leiden 1919 (במלון לענוה, שהוצא ב 1940 ע"י K. V. Zetterstéen. נמצאת בעמ' 101 ביבליוגרפיה קטנה על התנויין בדיאלקטים ערביים).

רולה = A. Musil, The Manners and Customs of the Rwala Bedouins, New York 1928 ביבליאוגרפיה מפורטת על הלהגים הבדויים הצפוניים נמצאת בחלק הראשון של קנטינו, ב-Annales de l'Institut d'etudes Orientales, t. II עמ' 1-4, וכן קנטינו 123 ובעיקר 126/7. התעתיקים ניתנו להלן מסיבות טכניות באותיות עבריות.

5. השווה את תוספת המ' בִּפְ, פוּם, בין אם מקורה בתנויין כדעת Brockelmann Grundriss I 472, בין אם לאו, כדעת Th. Nöldeke, Neue Beiträge zur semitischen Sprachwissenschaft 174, הערה 6. השווה גם שפם (גוניוס-בול¹⁷), אִבְּמַ נְלִדְקָה שֶם 137, דִּדְן שֶם 122, סִנְוִן (נ' הריבוי) שֶם 126, Fück, Arabija, 51, המוזכר גם בְּנוֹן, סַמְנִי (הנ' בהשפעת סמנא) = שְׁמִי נְלִדְקָה שֶם 142. ל"כלן" מקביל בדיוק "סלם", אם המ' אינה מן השורש, השווה גוניוס-בוהל¹⁷: 6. השווה C. Landberg, Hadramout, 434: ויעקרון עקאיר קדאם אלקבה כלן בניתה וצאמנית קלבה = וחוחכים את גידי הקרבנות לפני המקדש כל אחד לפי רצונו ושאיפת לבו.

30,9; 14,58; 28,58. רולה, 461. מונטני, ח, 28. מספרו 27. "שין" על יד פועל ענוה 6,31 כל שין מצי תחת אלפראש = הכל נשכח. אטלס 418, שנו, שני.

(2) התנוין, שנעלם לראשונה בסוף קבוצות מלים, נשמר, כשאחריו ביטוי קשור בו קשר אמיץ: תואר, צפה או ביטוי פריפוניציונאלי⁷. בשני הסוגים הראשונים התפתח התנוין בערבית יהודית למלה נפרדת "אן" לפני תואר או צפה, ר' בנעט 149.

דוגמאות. ריינהרדט, לפני תואר, 3,342: בוג'הן עכוס = בפנים נרגזות, ופעמיים שין לפני תואר, 1448. שין לפני צפה, 1448, כלי המקרים מועטים לערך בפרווה (בשירה נמצא תנוין לפני צפה 3,VI; 4,XIII; 3,XXVI; 1,XXVII).

בקבוצה הצפונית לפני תואר: רולה, 605; מונטני יג, 15; מספרו 9; ענוה 9,2; 29,58; 59,8 (בשלושת המקרים האחרונים מפעול מטלק).

לפני צפה: רולה, 54: גאנא ולדן אסמה משלאן = בא אלינו ילד בשם משלאן, מספרו 50; ענוה 59,7.

גם בקבוצה זו יש, שסיבות, שצויינו בשני תח-סעיפים אלה, פועלות במשותף; כך נמצא שין לפני צפה: רולה, 462 (השווה שין לפני צפה בלהג הערבי של יהודי אלג'יר בימינו, אמנם רק בכתב ובגיוון ספרותי לפי M. Cohen, Le parler arabe des Juifs d'Alger, Paris 1911 עמ' 350; מצוטט גם אצל בנעט, הערה 62).

(3) אנו מגיעים כעת לתופעות המעניינות אותנו במיוחד: התנוין נשמר בלהגים אלו בנושא של משפטים שמניים—הן חד-אבריים והן דו-אבריים—המביעים מציאות. תופעה זו שברגשטרסר, אטלס 428, עמד עליה לראשונה, נמצאת ריינהרדט 1448 שלוש פעמים בסוף כלן, כלומר, גם בהשפעת (1), אך בפתגם 189 גם בסוף שמות אחרים: שראטן מע אלזראע ולא נזאעתן מע אלדוס=תנאים בזמן הזריעה ולא ריב בזמן הדישה. בצפון: אטלס 428 ולמתן פלאח (משפט חד-אברי) = היה איש עובד אדמה. אטלס, שם מצוטטות גם דוגמאות מ A. Musil, Arabia Petraea III, Wien 1908, שתיים מן הפרווה למשפטים דו-אבריים ורבות מן השירה הן לחד-אבריים והן לדו-אבריים. ענוה 80, 22: מא ענד אלעוד אלא עודן בידה = הנה רומח בידי הזקן, רולה, 420 פעמיים: לך גזורא = (בניגוד לקנטינו, 204) לך גמל שמן. 595: עליהם מעונתן מן אללה = ה' יעזור לנו נגדם. 453: מא ענדנא שין= אין אצלנו דבר [שי, ר' (1)]; השווה גם Schmidt-Kahle, Volkserzählungen aus Pa-

7. בנעט 149, הערה 41 (מתוך A. Socin, Diwan aus Centralarabien) וכן קנטינו 204/5, שאסף חומר חשוב, אך לא הכיר באפשרויות ג(3), (4). שם b אסף חומר לתנוין לפני ביטוי פרי-פוניציונאלי (שאף הוא לרוב כעין צפה, השווה בנעט הערה 30 ובמידת מה גם דוגמה 38). שהשקפתו צודקת והביטוי הפריפוניציונאלי קשור באמת קשר הדוק עם התנוין, מוכיחים מקרים, בהם מדמה נ' התנוין ללי היחס שאחריה—מספרו 8: צאר כויל להם = נהיה אח להם. מונטני יג, 3: ואחד רפיקללה = חבר אחד שלו. גם שני המקרים האחרונים, המובאים בנעט שם מוזצין כיוצאים מן הכלל, שייכים לכאן, בראשון (צמאטל לפרס) נדמתה הנ' ללי היחס.

8. בטיכסטים משבט שמר (כלומר, במונטני ובמספרו) לא מצאתי תופעה זו, שמא במקרה? במלון ענזה 84, הערה מצוטט פתגם מצרי: בתן לעמתה וולד (!) לכאלה = הבת [דומה] לדודתה מצד האב והבן לדודו מצד האם. אולי שייכות לכאן הקריאות (שהן משפטים חד-אבריים) בין אחרי "יא", ר' רולה, 528 *Südarabische Expedition X (Rhodokanakis)*, 143, בשירה ענזה 73, 21, מלון, ערך יא (ר' שם בהערה דוגמאות מלהגים אחרים), ריינהרדט XXVIII, 2, וכן *A. Musil, Arabia Petraea III* למשל 384, בין בלעדי "יא" – רולה, 392: גראבין ופאלן זין = שני עורכים וסימן טוב. שמא שייך לכאן גם מונטני ד, כותרת: סאלפתן לאבן סעוד = ספור על אבן סעוד, ולא לשמירת התנוין לפני ב טוי פריפוזיציונאלי, כי אז היינו מצפים להידמות הני' (ר' הערה 7).

9. השווה בלהג של ה"עתאבה רוגה" ממרכזו חציהאי ערב: מפאר צלען פי כשב = מפאר הוא הר בכשב (G. Bergsträsser, Einführung in d. semit. Sprachen עמ' 167), במצרים: אנת וכלין עני, ר' 80 Spitta, Contes, הערה 1; *J. S. Willmore, The spoken Arabic of Egypt*, London 1905, p. 54.

10. ריבוי המקרים האלה עורר בקנטניו, 205, את הדעה, שתופעה זו קשורה בבינוני ושהתנוין נשמר בהשפעת המלה שאחרי הבינוני.

10a. ושם גם ZDMG XXXVI, עמ' 25, שורה 12 (להג מוסולי): אנא מא לי לאזמן = אין לי צורך (ואין לקרוא לאזמן עם עמ' 53, הערה 10)?

גאיון לי = [מקומי] טוב ומתאים. 10a

גם במקרים, בהם משמש הבינוני כתואר יש להניח, שהבינוני הורגש כנושא שמני, השווה את המשפטים האליפטיים שצויינו לעיל והקבל מונטני ח, כותרת: סאלפה פלאן עאשקן פלאנו; = ספור על פלוני שאהב את אלמונית – עם כותרת ט שבו נמצא אחרי "סאלפה

8. בטכסטים משבט שמר (כלומר, במונטני ובמספרו) לא מצאתי תופעה זו, שמא במקרה? במלון ענזה 84, הערה מצוטט פתגם מצרי: בתן לעמתה וולד (!) לכאלה = הבת [דומה] לדודתה מצד האב והבן לדודו מצד האם. אולי שייכות לכאן הקריאות (שהן משפטים חד-אבריים) בין אחרי "יא", ר' רולה, 528 *Südarabische Expedition X (Rhodokanakis)*, 143, בשירה ענזה 73, 21, מלון, ערך יא (ר' שם בהערה דוגמאות מלהגים אחרים), ריינהרדט XXVIII, 2, וכן *A. Musil, Arabia Petraea III* למשל 384, בין בלעדי "יא" – רולה, 392: גראבין ופאלן זין = שני עורכים וסימן טוב. שמא שייך לכאן גם מונטני ד, כותרת: סאלפתן לאבן סעוד = ספור על אבן סעוד, ולא לשמירת התנוין לפני ב טוי פריפוזיציונאלי, כי אז היינו מצפים להידמות הני' (ר' הערה 7).

9. השווה בלהג של ה"עתאבה רוגה" ממרכזו חציהאי ערב: מפאר צלען פי כשב = מפאר הוא הר בכשב (G. Bergsträsser, Einführung in d. semit. Sprachen עמ' 167), במצרים: אנת וכלין עני, ר' 80 Spitta, Contes, הערה 1; *J. S. Willmore, The spoken Arabic of Egypt*, London 1905, p. 54.

10. ריבוי המקרים האלה עורר בקנטניו, 205, את הדעה, שתופעה זו קשורה בבינוני ושהתנוין נשמר בהשפעת המלה שאחרי הבינוני.

10a. ושם גם ZDMG XXXVI, עמ' 25, שורה 12 (להג מוסולי): אנא מא לי לאזמן = אין לי צורך (ואין לקרוא לאזמן עם עמ' 53, הערה 10)?

פלאן" משפט צפה; השווה גם ב (2) חבור 5,134! כך מוצאים אנו מספרו 30: ומעה קעוד אוצח מקלדן קלאדה סודא = ועמו גמל בן שבע לבן המורבד רביד שחור. רולה, 429: ואללה ותמאני גמאל מחמלאתן גלאל = בה' ובשמונה גמלים הטעונים חיטה. וכן בשירה – ענוה 12, 11.7

מתעוררת השאלה, מדוע נשמר התנוין דווקא בארבעת השימושים האלה? ב (1) גרם קוצר המלה לתוספת הנ', ב (2) נשמרה הנ' בסנדהי, אך אין לראות כל סיבה פוניטית או מורפולוגית לשמירת הנ' ב (3) וב (4). נראה שהסיבה לקיום התנוין במקרים אלו היא סינ-טקטית: הוא הורגש (3) כמביע את המציאות ו (4) כאוגד. אפשר, שהורגש ראשונה (ע"י אַדְפֶּטְצִיָּה) כביטוי המציאות במשפטים חד-אבריים, הקצרים באופן בולט מן המשפטים הרגילים, ורק אח"כ בדו-אבריים. אף כי אפשרי, שכאוגד (4) נתהווה באופן עצמאי, יתכן מאוד, שהשפעת התנוין כהבעת מציאות היתה באמצע (אנלוגיה פרופורציונאלית: כאן לי ולד: לי ולדן = כאן זיד ולד: X; X = זיד ולדן).

ד

ההקבלה בין הטכסטים הערביים-היהודיים הקדומים לבין להגי הבדויים של ימינו בולטת ביותר [שהרי אף ההקבלה ל (2) שבסעיף הקודם קיימת, ר' בנעט]: התופעות שבטכסטים ערביים-יהודיים, שנמנו בסעיף ב לעיל, מקבילות במידה גדולה לאלו, שנמנו בלהגים הב-דויים של ימינו בסעיף ג (3), (4). נראה, איפוא, שרשאים אנו להניח כי הא' הנוספת בסעיף ב אינה משקפת אקוסטיבוס, אלא באה, כמו בלהגים הבדויים כיום, לציון התנוין ללא אבחנה בין היחסות¹¹ ושהיא נשמרת בשימושים אלו דוקא, כי הורגשה כמביעה מציאות [ב (3) ו-(2)] או כאוגד [ב (1)].

אך על אף כל הדמיון, קיים הבדל חשוב בין הערבית-היהודית ללהגים הבדויים: בערבית-יהודית בא הנושא של "כאן אלתאמה ואחיותיה" לעתים לא-רחוקות בא' האקוסטיבוס [ב (2)]. לעומת המקרים המעטים לערך, בהם בא נושאו של משפט שמני, המביע מציאות בא' התנוין [ב (3)] לעומת זה מצאתי בלהגים הבדויים רק מקרה אחד של נושא בתנוין אחרי "כאן אלתאמה

11. נדירים ביותר בפרוזה מקרים אחרים של שמירת התנוין: מונטני טו, 4 חטו בטיהא עודאן = שמו בערותה חתיכת עץ (אך שמא עודאן הוא ריבוי? אך – אן לציון התנוין נמצא באותו הטכסט שורה 1: אולאן). הדוגמאות ברולה, כמו 228, 436, באות בהמשך אנגלי ושמא השמיט מוסיל מן הטכסט הערבי? ענוה 80, 5 נשמר התנוין לא רק במוגדר, אלא גם בתארו: אכרבילי עלי רמכתי כרבן זינן = קשריני היטב לסוסתי. שמא שייך לכאן גם רולה, 606, ר' הערה 13.

12. מציאות, שאותה הניח גם בנעט בהתהוות "אן" מן התנוין; השווה גם אברהם 278, צודק, איפוא, J. Cantineau, Le dialecte arabe de Palmyre I, 212 בסברתו, שאת העלם היחסות אין לזקוף על חשבון התפתחות פוניטית בלבד (נשירת התנועות הסופיות), אלא אף של שינויים מור-פולוגיים (העלם יחסות מסוימות).

ואחיותיה" (רולה, 606: וצארת ערצתן עטימתן מן אלצבח = וסערה עצומה נהיתה מן הבוקר)¹³, בו בזמן שמקרים, בהם בא נושא של משפט שמני, המביע מציאות, בתנוין, אינם נדירים כלל [ג (3)]. אך כמובן אין להוכיח מזה, שא' התנוין כנושא "כאן אלתאמה ואחיותיה" היא תופעה היפראורבנית. עלינו לזכור, שהצטמקות התנוין בלהגים הבדויים של ימינו אמנם מקבילה להעלמם האטי בלהגים העירוניים והכפריים של המאות הראשונות של האיסלם (הלהגים, אותם משקפים הטכסטים הערביים-היהודיים) – אך אין ההקבלה צריכה להיות שלמה. להפך, מפליא, באיזו מידה חזרו תופעות הלשון על עצמן. נוסף לזה קל לתאר, כיצד עבר התנוין ממשפטים שמניים המביעים מציאות, גם למשפטים שהכילו "כאן אלתאמה": כפי שאמרו "תחת ידה מאלא", עשויים היו לומר ג"כ "כאן תחת ידה מאלא".

לעומת זה נדמה לי, שנוכל להסיק מסקנות חשובות מתכיפות התופעות בטכסטים ערביים-יהודיים. העובדה, שנושא בא' התנוין נמצא רק במקרים מועטים במשפטים שמניים המביעים מציאות [ב (3)], אך לעתים קרובות אחרי "כאן ואחיותיה" [ב (2)], שאחריהם אפשר להניח במיוחד תופעה היפראורבנית, וכן העובדה, שבמספר לא-קטן של מקרים הנשוא בא בא, האקוסטיביס לא רק במשפט שמני סתם, כאלו קודם לו "כאן" [ב (1)], אלא אף אחרי אן [ב (1) [א]] 'או במשפט מצב [ב (1) [ב]], כלומר, שוב במקרים "מועדים" לתופעות היפראורבניות – כל זה מחזק את הדעה, שנוסף לתופעות חיות (התנוין כביטוי המציאות וכאוגד) פעלו גם גורמים היפראורבניים. זה יסביר לנו מדוע נדירים לערך מקרים, שבהם לא פעלו גורמים כאלה [הנושא במשפט שמני המביע מציאות ב (3)], לעומת זה רגילים המקרים, שבהם עלול היה כותב, שלא היה בקי כל צרכו בדקדוק הקלאסי, להיכשל ולהוסיף א' אקוטיבוס מיותרת לפי כללי האעראב [ב (2) ו-ב (1)], ביחוד ב (1) [א] ו-ב (1) [ב]].

*

נוכל, איפוא, לסכם: א' התנוין, כפי שאנו מוצאים אותה בטכסטים ערביים-יהודיים בנושא של משפטים שמניים המציינים מציאות ושל "כאן אלתאמה ואחיותיה", וכן בנושא של משפטים שמניים, מציינת תנוין בלי שימת לב ליחסה. יסודו של תנוין זה בדיבור החי, שבו הורגש במקרים אלו כמביע מציאות או כאוגד. אך את שימושו הרב, ביחוד בנושא של "כאן אלתאמה ואחיותיה", יש לזקוף על חשבונם של גורמים היפראורבניים¹⁴.

13. אך אף דוגמה זו אינה בטוחה, ר' הערה 11, סוף. גם מיהו אלקחוף" (סטירה על פלאחים, בלהג של פלאחי הדלטה מהמאה י"ז) אין להביא ראיה, כי מקרים כאלה (ר' ZDMG 1887, עמ' 388: וכאן פיהא רגלא) יכולים להיות שיבוש מכוון, כדי לשים את הפלאחים ללעג. אין להקביל כמובן "אכא לי", "יש ל" בתלמוד בבלי, "עת ל" במנדעית, ר' 403/4 Th. Nöldeke, Mandäische Grammatik. הערה: כ' בערבית-יהודית אין עוד יחסות.

14. נדמה לי, שהשימוש הכללי בתנוין במקרים אלו, שנמשך לפעמים עד הזמן החדש, מיוסד, נוסף על גורמים אחרים, גם על העובדה, שמבחינות ידועות מהווה הערבית-היהודית לשון ספרותית אחידה פחות או יותר ובעלת מסורת מסוימת ושהמאוחזרים המשיכו בתלם קודמיהם.